

Azərbaycanda arıçılığın inkişafının iqtisadi perspektivləri

Samir ƏLİYEV
İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İB

Azərbaycanda tarixən arıçılıq ənənələri olub. Sovet dövründə arıçılıq təsərrüfatlarının inkişafı üçün müəyyən zəruri maddi-texniki baza və infrastruktur yaradılsa da, SSRİ dövlətinin dağılması ilə həmin dövrdə yaradılmış təsərrüfatlar dağılıb. Xüsusilə sovet idarəçiliyində birləşdirilərək iriləmiş təsərrüfatlar sonrada parçalanaraq yenidən kiçik təsərrüfatlara çevrilib. Ölkədə arıçılıq təsərrüfatları uzun müddət əsasən həvəskar arıçılar tərəfindən idarə olunub və ənənələr məhz onlar tərəfindən qorunub saxlanılıb.

Bu gün arıçılıq təsərrüfatları kiçikölçülüdür. 2016-cı ilin əvvəlinə ölkənin arıçılıq təsərrüfatlarında olan arı ailələrinin sayı 250 mindən çoxdur, arıçıların sayı isə 8-10 min arasında dəyişir. Hazırda ölkədə hər bir arı təsərrüfatına orta hesabla 25-31 arı ailəsi düşür. Ekspertlərin hesablamalarına görə, arı təsərrüfatının gəlirli işləməsi üçün hər bir belə təsərrüfat ən azı 200 arı ailəsinə xidmət göstərməlidir. Arı ailələri ölkənin regionları üzrə bərabər paylanmayıb. Arıçılıq üzrə mütəxəssislərin fikrincə, ölkədə arı ailələrinin sayını 600-700 minə çatdırmaq mümkündür.

Azərbaycanda əhalinin təbii bala olan illik tələbatı ilə bağlı statistika olmasa da ekspertlər bu rəqəmin 4 min ton ətrafında olduğunu bildirilər. Ölkədə hər il orta hesabla 2,4-2,5 min ton təbii bal istehsal hesabına təmin edilir. Son 10 ildə təbii bal istehsalı 2 dəfədən çox artsa da tələbatı tam ödəmək iqtidarında deyil. Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi məlumatına görə, 2015-ci ildə Azərbaycana 11 ölkədən ümumi dəyəri 188,4 min ABŞ dollar olan 69,66 ton həcmində təbii bal idxal olunub. Əsas idxalatçı ölkələr Almaniya, Türkiyə, Rusiya və Ukrayna olub. Cəmi idxalın 87%-i bu ölkələrin payına düşüb. Ən ucuz təbii bal Ukrayna (1,72 USD/kq) və Avstriyadan (1,54 USD/kq), ən bahalı təbii bal Fransadan (6,71 USD/kq) idxal olunub. (Cədvəl 1)

2015-ci ildə təbii balın idxal olunduğu ölkələr

Cədvəl 1

Ölkələr	İdxal		
	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)	1 kq-ın orta idxal dəyəri (ABŞ dolları)
1. Almaniya	22,03	54,67	2,48
2. Türkiyə	21,59	42,8	1,98
3. Rusiya	9,92	44,35	4,47
4. Ukrayna	6,71	11,56	1,72
5. Avstriya	2,87	4,42	1,54

6. Fransa	2,36	15,83	6,71
7. Qırğızıstan	1,76	6,3	3,58
8. İtaliya	1,28	5,24	4,09
9. İsveçrə	0,51	1,67	3,28
10. Belarus	0,35	0,91	2,6
11. İspaniya	0,28	0,65	2,32

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi

Müstəqil araşdırmalar və müşahidələr göstərir ki, cədvəldəki ölkələrlə Azərbaycana həmçinin Gürcüstan və İrandan böyük həcmdə təbii bal gətirilir, ancaq onların qeydiyyatı aparılmır.

Azərbaycanda qeyri-neft ixracının artırılmasının prioritet olaraq qarşıya qoyulduğu bir vaxtda təbii balın ixracının vacibliyi gündəmə gəlir. Hazırda arı təsərrüfatlarının məhsullarının ixrac potensialının artırılması imkanları da araşdırılır. Bu vaxta qədər əsas arıçılıq məhsulu olan təbii balın ixracı zəif olub. Məsələn, 2015-ci ildə ölkədən 40,41 min ABŞ dollar olan 3,62 ton təbii bal ixrac olunub.

Araşdırmalarımız göstərir ki, təbii bal ixracına bir neçə amil mane olur. Onların ən əsası *yerli balın qiymətinin baha olmasıdır*. 2015-ci ildə Azərbaycandan ixrac olunan təbii balın orta qiyməti hər kq üçün 11,2 dollar olub. Halbuki bu qiymət ölkəyə idxal olunan ən bahalı Fransa balından (6,71 ABŞ dolları) təxminən 2 dəfə, ən ucuz Avstriya balından (1,54 USD/kq) isə 7 dəfə çoxdur. *Digər problem ixrac üçün lazımi miqdarda və keyfiyyətdə təbii balın olmamasıdır*. İxrac üçün səmərəlilik baxımından böyük həcmli bal partiyaları tələb olunur, ancaq mövcud potensial buna imkan vermir. Qiymət rəqabətini uduzmamaq üçün hazırda əsas diqqət təbii balın xam mal şəklində ixracı imkanları araşdırılır.

Dünya bazarlarında təbii balın ixrac qiyməti aşağıdır. Məsələn, dünyanın 15 ən çox bal istehsal edən 15 ölkəsi üzrə orta ixrac qiyməti 3,2 dollardır. Onlar arasında ən ucuz qiymət Malayziyada (1 kq - 1,6 dollar), ən baha qiymət Macarıstandadır. (1 kq - 4,4 dollar) (Cədvəl 2)

Dünyada ən çox bal ixrac və idxal edən 15 ölkə

Cədvəl 2

İxracatçı ölkələr	İxracın həcmi, min ton	İxracın dəyəri, min USD	1 kq balın ixrac dəyəri, USD
1. Çin	187301.0	377 818,0	2.0
2. Argentina	63922.0	229 073,0	3.6
3. Meksika	42161.0	155 986,0	3.7
4. Hindistan	40829.0	121 662,0	2.9

5.	Vyetnam	36095.0	132 974,0	3.7
6.	İspaniya	30 150.3	101 505,2	3.4
7.	Braziliya	22206.0	81 720,0	3.7
8.	Macarıstan	17862.0	79 292,2	4.4
9.	Kanada	11979.1	52 116,0	4.3
10.	Rumıniya	10863.1	46 020,0	4.2
11.	Çili	9887.8	39 317,0	4.0
12.	Türkiyə	7192.4	25 071,6	3.5
13.	ABŞ	6460.0	23 696,0	3.7
14.	Avstraliya	5242.3	34 388,1	6.5
15.	Malayziya	3522.0	5 593,0	1.6
Cəmi		465 523.0	1 490 000	3.2

Təbii balın maya dəyərinin yüksək olmasının əsas səbəbi arıların balverimi məhsuldarlığının çox aşağı olmasıdır. Azərbaycanda arı ailələrinin balverimi səviyyəsi 5-20 kq intervalında dəyişir. Gədəbəy rayonunda arı ailəsinin balverimi 5-6 kq olduğu halda, Tovuz, Şəmkir, Abşeron, Qax, Goranboy rayonlarında 7-8 kq, Salyan, Daşkəsən, Lənkəran, Qusar, Şabran, Şəki, Qəbələ, Şamaxı rayonlarında 9-10 kq, Göygöl, Astara rayonlarında 15-20 kq təşkil edir. Xarici ölkələrin təcrübələri göstərir ki, bəzi ölkələrdə arı ailələrinin balverimi səviyyəsi 40-50 kq-a çatır.

Azərbaycanda arıçılığın inkişafı üçün ən əlverişli iqlim Aran regionu olsa da intensiv kənd təsərrüfatı əkinçiliyi belə təsərrüfatlara problem yaradır. Əkin sahələrinin dərmanlanması sonda həmin dərmanları nektar və çiçək tozu qismində götürən arıların zəhərlənərək məhv olmasına gətirib çıxarır. Əkinçilik həm də təbii balın tərkibində lazımsız qatqıların olmasına yol açır. Belə balı isə ixrac etmək ümumiyyətlə mümkün deyil.

Təcrübə göstərir ki, arıçılıq təsərrüfatları olan ərazilərdə məhsuldarlıq qarabaşqada 35-50%, günəbaxanda 25-40%, meyvə-giləmeyvədə 30-50%, yonca və qarayoncada 200-300% artır. Arılar bitkilərin tozlanmasını təmin edir. Arı məhsulu olan təbii bal yüksək kalorili qida məhsulu olmaqla yanaşı dietik və müalicəvi xüsusiyyətlərə malikdir.

Dünyada qəbul olunmuş normaya görə, adambaşına düşən bal istehlakı 0,45 kq-dır. Adambaşına düşən illik təbii bal istehlakı Almaniya, Türkiyə, Yeni Zelandiya, Avstriya kimi ölkələrdə 1-1,5 kq, ABŞ, Fransa, Danimarka, Kanada, Böyük Britaniya kimi ölkələrdə 0,5-0,6 kq arasında dəyişir. Pakistan, Hindistan, Misir, malayziya və Braziliya kimi ölkələrdə istehlakın həcmi 0,01-0,12 kq təşkil edir. Təəssüf ki, Azərbaycanda istehlakın həcmi barədə dəqiq statistik uçot yoxdur.

Arıçılığın inkişafı təkə əhalinin sağlam qidalanması baxımından zəruri deyil. Kənd təsərrüfatının, xüsusən əkinçiliyin inkişafına arıçılığın təsiri həddən artıq böyükdür. Tədqiqatlar

göstərir ki, kənd təsərrüfatı bitkilərinin 75%-nin inkişafı bilavasitə tozlanmaya bağlıdır. Arıçılıq vasitəsilə tozlanma dünya miqyasında intesiv yolla ərzaq istehsalının dəyərini 250 milyard dollara yaxın artırır.

Hazırda dünyanın 150-dək ölkəsində arıçılıq təsərrüfatları mövcuddur. Lakin bu ölkələrin çox az bir hissəsində arıçılıq özünün yüksək inkişaf mərhələsinə daxil ola bilib və həm mövcud arı ailələri, həm də arıçılıq məhsullarının istehsalı bir neçə ölkənin ətrafında təmərküzləşib. Bu vəziyyətin yaranmasının əsas səbəblərindən biri təbii-iqlim şəraitidir. Belə ki, müəyyən qrup ölkələrdə coğrafi mühit arıçılıq inkişaf etdirməyə imkan vermir. Bu tip ölkələrə əsasən soyuq şimal ölkələri və zəngin bitki örtüyü olmayan səhralarla əhatə olunan ölkələr daxildir.

Dünyada il ərzində təxminən 1.5 milyon ton bal istehsal olunur ki, bunun da 1.260 milyon tonu 20 ölkənin payına düşür. Həmin 20 ölkə arasında əsas rol ilk 5 ölkəyə - Çin, Türkiyə, Argentina, Ukrayna və ABŞ-a məxsusdur. Həmin ölkələr üzrə ümumi bal istehsalı 730 min ton təşkil edir ki, bu da dünya istehsalının 50%-nə yaxındır. Dünyada istehsal edilən balın 600 min tona yaxını beynəlxalq bazarlar vasitəsilə ixraca yönəldilir. Ümumilikdə 150 ölkədən bal ixrac edilir. Balın idxal-ixracı ilə 460 şirkət məşğul olur.

Mütəxəssislər adambaşına bal istehlakının səviyyəsini ölkədə arıçılıq inkişafına təsir göstərən əsas faktorlardan biri hesab edirlər. Daxili bazarın tutumu istehsalın səviyyəsinin formalaşmasında ixrac həcmi ilə bağlı həlledici rol oynayır. O ölkələrdə ki, balın qida rasionunda payı yüksəkdir, şübhəsiz ki, arıçılıq təsərrüfatları ilk növbədə daxili bazarın tələbatını ödəməyi hədəfləyir. Dünya Ərzaq Təşkilatının statistikası əsasında aparılan araşdırmalar göstərir ki, bal istehlakının adambaşına düşən orta göstəricisi ayrı-ayrı ölkələr üzrə kəskin fərqlənir. Ən yüksək göstərici Almaniyə, İsveçrə, Avstriya, Yeni Zelandiya, Yunanıstan və Türkiyədədir – bu ölkələrdə adambaşına illik bal istehsalının səviyyəsi 1000-1500 qram intervalında dəyişir. İspaniya, Avstraliya, Portuqaliya və İsveçdə 660-670 qram, ABŞ, Fransa, Kanada, Danimarka və Böyük Britaniyada 550-590 qram, Hollandiya və Finlandiyada 430-440 qram, Yaponiya, Norveç və İtaliyada 320-380 qram, Küveyt, Çin və Səudiyyə Ərəbistanında 220-270 qram, Pakistan, Hindistan və Braziliyada isə 100-120 qram təşkil edir.

Kənd təsərrüfatının çoxsaylı sektorları içərisində arıçılıq xüsusilə perspektiv vəd edən sahələrdəndir. Qeyri-neft sektorunun inkişafını prioritet elan edən hökumət arıçılığa diqqəti artırmaqla, bu sektoru inkişaf etdirməklə qarşıya qoyduğu bir sıra hədəflərə nail ola bilər: sağlam və keyfiyyətli qidalanma, ekoloji balansın qorunması, ixrac potensialının güclənməsi və s. Arıçılıq təsərrüfatları təkcə təbii bal istehsal etmir. Eyni zamanda sağlamlıq üçün əhəmiyyətli olan digər məhsullar – propolis, arı südü, arı zəhəri və s. təmin edir. Arıçılıq təsərrüfatları inkişaf etdirilərsə, əldə edilən müxtəlif arı məhsulları hesabına ölkəyə il ərzində 100-150 milyon dollar dəyərində valyuta gətirmək olar.